

**ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻՆ ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ (ԹՈՒՐ-
ՔԵՐԵՆԻ, ՕՍՄԱՆԵՐԵՆԻ, ԱՐԲԵԶԱՆԵՐԵՆԻ, ՂԱԶԱԽԵՐԵ-
ՆԻ, ԹՈՒՐՔՄԵՆԵՐԵՆԻ) ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ**

*Ալեքսանդր Սաֆարյան¹, Աշոտ Սողոմոնյան²,
Միրանույշ Գալշոյան³*

DOI 10.46991/jos.2024.25.1.050

Հոդվածում, ա) հիմնվելով հայերեն և թուրքերեն լեզուների համեմատական վերլուծության վրա և բացահայտելով կոնկրետ «կոռեյացիան», բ) շրջանցելով հայոց լեզվի ձևաբանության մեջ հինգ, վեց կամ յոթ հոլովի առկայության տեսությունների փաստարկման շուրջ ավանդական վեճերն ու քննարկումները, գ) նպատակ ունենալով ուսանողներին առավել մատչելի ձևով ներկայացնել թուրքական (թուրքերեն, ադրբեջաներեն, դազախերեն, թուրքմեներեն) լեզուներում գոյականի հոլովական համակարգի առանձնահատկությունները և, հնարավորինս համառոտ ձևակերպված գիտելիքներ (հիարկե նաև խոսակցական և թարգմանչական հստություններ) փոխանցել, առաջարկվում է հետևյալ բանաձևը. «ուղիղ խնդիրը ստանում է հայցական հոլովի վերջածանց, եթե հայերենի համապատասխան-գուգադիր ձևում գոյականը ստացել է -ը, -ն, -ս, -դ հոդերը»:

Բանալի բառեր՝ դասավանդում, հայ ուսանողներ, թուրքերեն, ադրբեջաներեն, հայցական հոլով:

¹ Ալեքսանդր Սաֆարյանը ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի վարիչն է, պատմական գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր, էլ. փոստ՝ alexander-safarian@ysu.am, ORCID 0009-0006-2250-4877:

² Աշոտ Սողոմոնյանը ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի դոցենտ է, պատմական գիտությունների թեկնածու, էլ. փոստ՝ ashot.soghomonyan@ysu.am, ORCID 0009-0002-5208-5723:

³ Միրանույշ Գալշոյանը ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի դոցենտ է, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, էլ. փոստ՝ siranuysh.galshoyan@ysu.am, ORCID 0009-0003-9495-1471:

Երևանի պետական համալսարանում թուրքերենը դասավանդվել է 1943 թվականից, սակայն խորհրդային տարիներին ԵՊՀ-ում թուրքերենի և օսմաներենի դասավանդման համար օգտագործվել են առավելապես ռուսերեն դասագրքեր և ձեռնարկներ, որոնք ստեղծվել են նախկին Միության առաջատար՝ մուսկովյան և լենինգրադյան գիտակրթական կենտրոններում: Շուրջ կես դար ԵՊՀ նախ քանասիրական, այնուհետև արևելագիտության ֆակուլտետի դասախոսները ժամանակակից թուրքերենի քերականության դասավանդման գործընթացում օգտագործել են Մ. Այլարովի հեղինակած և Մոսկվայի թյուրքագիտական և օսմանագիտական դպրոցի հիմնադիր, ակադեմիկոս Վ. Գորդլևսկու կողմից խմբագրված «Թուրքերենի դասագիրքը»⁴, որի համապատասխան բաժինները թարգմանվում էին հայերեն և դասախոսությունների ժամանակ թելադրվում մեր թուրքագետ-ուսանողներին⁵:

Ուսանողների ընկալման համար «խրթին» հիմնահարցերից էր հատկապես թուրքերենի հայցական հոլովի ներկայացումը, քանզի հաճախ անհասկանալի էր մնում, թե ուղիղ խնդիրը թուրքերենում ե՞րբ կարող է ստանալ հոլովական վերջածանց, և ե՞րբ՝ չստանալ: Այլարովյան դասագրքում հարցը արտացոլված էր՝ երկարաշունչ մանրակրկիտ բացատրություններով, տարաբնույթ օրինակներով՝ ելնելով թուրքերենում և ռուսերենում համապատասխան կոնկրետ գուգադիր-համարժեքների բացակայության հրամայականից (ռուսերենը, ինչպես հայտնի է, չունի որոշյալի և անորոշի քերականա-

⁴ Айляров М., Учебник турецкого языка (под ред. академика В.А. Гордлевского), М., 1954.

⁵ Մանրամասն տե՛ս Սաֆարյան Ա., Գալշոյան Ս., Հայ ուսանողներին թուրքերենի դասավանդման որոշ առանձնահատկությունների մասին, Արևելագիտության հարցեր, N13, 2017, էջ 416-435:

կան կարգ)⁶: Հավելենք, որ խորհրդային ժամանակաշրջանում կուրսային և դիպլոմային աշխատանքներ գրելիս թուրքական բաժնի ուսանողներին, որպես կանոն, հանձնարարվում էր ծանոթանալ առաջատար թուրքագետ լեզվաբանների՝ Է. Սևրտյանի և Ա. Կոնոնովի համապատասխան աշխատություններին: Է. Սևրտյանը թուրքերենի ուղիղ խնդրի հիմնահարցին անդրադարձել է դեռևս անցյալ դարի 40-ական թվականներին հրատարակված և տարբեր թուրքագետների աշխատանքներում հղվող մի հիմնարար հոդվածում:⁷ Ակադեմիկոս Ա. Կոնոնովը թուրքերենի քերականության ամենատարբեր հարցերը լուսաբանող իր ստվարածավալ մենագրության «Ձևաբանություն» բաժնում հանգամանորեն անդրադառնում է հոլովական համակարգին (այդ թվում՝ հայցական հոլովին)⁸, իսկ «Շարահյուսություն» բաժնում՝ ուղիղ խնդրին և նրա՝ հայցական հոլովի վերջածանց ստանալու կամ չստանալու դեպքերին՝ իր բանաձևումների՝ թուրքական գեղարվեստական գրականության տարբեր երկերից և անգամ հեքիաթներից վերցված օրինակներով հիրավի հարուստ «պատկերագրումամբ» (այսուհանդերձ այս տեղեկատվությունը ևս ներկայացվում է մի քանի պարագրաֆներում և բազմաթիվ էջերում)⁹:

Անցյալ դարի 80-ական թվականներին ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետում հայերենի դասավանդման գործընթացում գերիշխում էր «հինգ հոլովի» մոտեցումը, որն ընդհանրապես բացա-

⁶ St' u և հմմտ. Айяров М., Указ. соч., с. 59–63, Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազուրյան Թ., Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975, էջ 248, ինչպես նաև Մաֆարյան Ա., Գալշոյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 425–429:

⁷ St' u Севортян Э., Прямое дополнение в турецком языке. Вестник Московского университета, No 12, 1948, с. 41–65.

⁸ St' u Кононов А., Грамматика современного турецкого литературного языка. Изд-во Академии Наук СССР, М.-Л., 1956, с. 78–97.

⁹ St' u Кононов А., Указ. соч., с. 396–405.

ռում էր հայցական հոլովի առանձնացման հիմնավորվածությունը: Այսուհանդերձ հայերենի դասագրքաստեղծման գործում բացառիկ ավանդ ունեցող ու գիտամանկավարժական հարցերում բացառիկ լայնախոհություն ցուցաբերող պրոֆեսոր Մանվել Ասատրյանը, որը ձևաբանության հիմնահարցեր լուսաբանելիս առաջնորդվում էր կոնոնոլյան մեթոդաբանությունից ու նրա «դավանած» սկզբունքների հայաստանյան կողմնակիցներից միանգամայն տարբերվող մոտեցմամբ, հավանաբար կանխագգալով, որ դեռևս դպրոցական նստարանից «յոթ հոլովի» վարժված ուսանողների մոտ կարող է առաջանալ որոշակի «դիսոնանս կամ դիսկոմֆորտ», իր հեղինակած բուհական ուսումնական ձեռնարկում միանգամայն հիմնավորված կերպով ու վարպետորեն (համառոտ, բայց համապարփակ) ներկայացնում է արդի հայերենում հոլովական համակարգի հիմնահարցի ուսումնասիրության պատմությունը՝ «գոյականի հոլովի քերականական կարգը» թեման լուսաբանելիս: Կարծում ենք, նպատակահարմար է մի ծավալուն մեջբերմամբ ներկայացնել պրոֆ. Մ. Ասատրյանի՝ հայերենում հոլովների թվի մասին լեզվաբանական բանավեճերի ակնարկը. «Չնայած որ յոթ հոլովի տեսությունը ներքնապես հակասական էր, որովհետև կենդանի լեզվի օրինաչափությունները մի զգալի չափով վերաձևում էին գրաբարի քերականության կաղապարներով, այնուամենայնիվ երեսնական թվականներին այն արմատավորվեց միջնակարգ ու բարձրագույն դպրոցներում և մինչև վաթսունական թվականների սկզբները միակ իշխող տեսակետն էր (ընդգծումը մերն է - Ա. Ս., Ա. Ս., Ս. Գ.): Մակայն վերջին տարիներս մոտիկ անցյալի հայ քերականագիտական ժառանգության գնահատման և առանձնապես լեզվաբանական նորագույն դպրոցների ու հոսանքների առաջ քաշած հարցերի ու դրույթների հետ կապված՝ կրկին առաջացավ այն խնդիրը, թե արդյոք ժամանակակից հայերենի հոլովների հարցը

ճիշտ է լուծված: Այսպիսով՝ սկսվեց վեճերի ու տարակարծությունների երրորդ շրջանը, որ շարունակվում է մինչև այսօր:

Այժմ այս հարցի մասին եղած կարծիքներն ու դրույթները բաժանվում են երեք խմբի: Լեզվաբանների մի մասը պաշտպանում է յոթ հոլովի ավանդական տեսությունը, մի ավելի ստվար մասը գտնում է, թե ժամանակակից հայերենում կա միայն հինգ հոլով, իսկ մի քանի լեզվաբաններ էլ բռնելով միջին դիրք և ժխտելով հայցականը՝ գտնում են, որ սեռականը անկախ հոլով է, և, հետևաբար, հոլովների թիվը վեց է (ընդգծումը մերն է- Ա.Ս., Ա.Ս., Մ.Գ.):

Այս երեք տեսակետներն արտացոլված են վերջին տարիներս լույս տեսած լեզվաբանական մի շարք աշխատությունների ու հոդվածների մեջ»:¹⁰

Գիտաբանական ու մանկավարժական ավանդույթների առավել լայն պատկերը գծագրելու համար ստորև նպատակահարմար ենք գտնում (ծավալուն մեջբերմամբ, բայց օրինակների կրճատումներով) ներկայացնել անցյալ դարի 70-ական թվականներին ՀԽՍՀ ԳԱ կողմից հրատարակված (ակադեմիկոս Էդ. Աղայանի խմբագրությամբ լույս տեսած) ու բանասիրական և արևելագիտական

¹⁰ Ասատրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 63: Հեղինակը գիտական բարեխղճությամբ և հետաքրքրասեր ուսանող-ընթերցողի շահերից ելնելով՝ ներկայացնում է համապատասխան հետևյալ հիմնարար հրապարակումները. Աղայան Է., Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, 1967, Ասատրյան Մ., Հին և նոր բանավեճեր ժամանակակից հայերենի հոլովական համակարգի շուրջը (Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1969, 2), Բարսեղյան Հ., Մ. Աբեղյանի հինգ հոլովի տեսությունը և նրա հին ու նոր ինքնադատությունները, Երևան, 1968, Ղարիբյան Ա., Հայոց լեզվի քերականության ավանդույթային հարցերի մասին (Պատմա-բանասիրական հանդես, 1967, 1), Շարաբխանյան Պ., Պիվագյան Է., Արդի հայերենի հոլովների մասին (Պատմա-բանասիրական հանդես, 1967, 4), Պողոսյան Պ., Սեռական հոլովը ժամանակակից հայերենում (Պատմա-բանասիրական հանդես, 1968, 3), Ջահուկյան Գ., Ժամանակակից հայերենի հոլովական համակարգը, Երևան, 1967, Պապոյան Ա., Տեղաշարժեր հայերենի հոլովական հարացույցում (Պատմա-բանասիրական հանդես, 1968, 4), Իշխանյան Ռ., Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, 1972: Տե՛ս նույն տեղում:

Ֆակուլտետների դասախոսների և ուսանողների շրջանում պահանջարկված «Լեզվաբանական բառարանի» «Հայցական հոլով» բառահոդվածի հիմնական բովանդակությունը. «Թեք հոլովներից մեկը, որը, որպես գլխավոր կիրառություն, ցույց է տալիս գործողության անմիջական առարկան: Իր այս իմաստով հայցականը կապվում է անցողական (արդի հայերենում՝ ներգործական, ներառյալ պատճառականները) բայերի հետ (ընդգծումը մերն է - Ա. Ս., Ա. Ս., Ս. Գ.): Արդի հայերենում հայցականի այս իմաստը, երբ խնդիրը անձի անուն է կամ անձի առումով է օգտագործվում, արտահայտվում է տրականի ձևով...: մնացած դեպքերում օգտագործվում են բառերի ուղիղ ձևերը...: Տարբերակում են հայցականի կիրառության հետևյալ դեպքերը՝ ուղիղ խնդիր հայցական՝ ուղիղ խնդրի հոլովը (ընդգծումը մերն է - Ա. Ս., Ա. Ս., Ս. Գ.), որն իր հերթին կարող է լինել արտաքին խնդրի հայցական... հետևանքի հայցական... ներքին խնդրի հայցական... կրկնակի կամ երկրորդական խնդրի հայցական, վերածման հայցական... ժամանակի հայցական... տեղի հայցական... չափ ու քանակի... գնի կամ արժեքի հայցական... նպատակի հայցական, որը քիչ է տարածված... ստորոգելիական վերադիր հայցական... հարաբերության հայցական, որոշչային հայցական կամ հունական հայցական: Որոշ լեզուներում տարբերակում են հայցականի այլ կիրառություններ ևս, ինչպես՝ սահմանափակական հայցական... և այլն»:¹¹ Իսկ նույն բառարանի «Ուղիղ խնդիր» բառահոդվածում նշվում է, որ այն «ցույց է տալիս գործողության առարկան, որի վրա անմիջականորեն անցնում է ներգործական բայի գործողությունը... Ուղիղ խնդիրը դրվում է հայցական հոլովով, հազվադեպ նաև տրական... Արդի հայերենում տարբերակել են նաև ուղիղ խնդրի հետևյալ տեսակները՝ ար-

¹¹ Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազյուլյան Թ., նշվ. աշխ., էջ 169:

տաքին ուղիղ խնդիր, հետևանքի ուղիղ խնդիր, ներքին ուղիղ խնդիր, երկրորդական ուղիղ խնդիր...»:¹²

Հայերենին տիրապետող ուսանողներին՝ թուրքերենի հայցական հոլովը ներկայացնող (այյարովյան ռուսերեն դասագրքում հինգ էջ զբաղեցնող) տեղեկատվության իմաստը հնարավորինս հակիրճ ներկայացնելու և գիտատուսումնական խնդիրը դյուրացնելու նպատակով անկախության տարիներին ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնում ստեղծված բուհական դասագրքում առաջարկվել է, կարծում ենք, համեմատաբար պարզ և «ինովացիոն» լուծում՝ թուրքերենի ուղիղ խնդրի՝ հայցական հոլովի վերջածանց ստանալու և հայերենի գուգադիր ձևերում որոշյալ առման (որոշիչ կամ ստացական հոդերի)¹³ առկայության դեպքերի կապի բացահայտմամբ: Դասագրքի՝ թուրքերենի հայցական հոլովի (Belirtme Durumu/ Yükleme Hali/ i - Hali) մասին պարագրաֆը շարադրված է հետևյալ կերպ. «Հայցական հոլովը կազմում է – i, u, a, **ü** – ածանցների միջոցով: Այն պատասխանում է **n**՝ում (kimi?) և **hi**՞նչը (neyi?) հարցերին: Նախադասության մեջ հայցական հոլովով դրված գոյականը կամ դերանունը կատարում են ուղիղ խնդրի շարահյուսա-

¹² Նույն տեղում, էջ 300:

¹³ Կարևոր է նաև մեր թյուրքագետ-ուսանողների՝ հայագիտական և այլ դասընթացների ժամանակ ստացվող տեղեկատվության ու թուրքերենի (ադրբեջաներենի) բուհական դասագրքերից կամ համապատասխան դասախոսություններից քաղվող գիտելիքների հնարավորինս ներդաշնակ ընկալումը: Այս առումով, կարծում ենք, հիշարժան է հետևյալ հղումը՝ հայերենի որոշյալ և անորոշ առումների մասին. «Գոյականի որոշյալ առումը կազմվում է ուղիղ ձևի՝ անորոշին (եզակի կամ հոգնակի թվով ուղղական կամ սեռական-տրական հոլովով), ավելացնելով –ը կամ –ն վերջամասնիկը... Որոշյալություն արտահայտող վերջամասնիկը կոչվում է որոշիչ հոդ... Որոշյալ առման դեպքում **ը** և **ն** հոդերի փոխարեն կարող են գործածվել նաև **ս** և **դ** հոդերը՝ միարժամանակ արտահայտելով ստացականության, դիմորոշություն կամ ցուցականություն...»: Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Ներսիսյան Ն., Թելյան Լ., Տեր-Մինասյան Ա., Գևորգյան Շ., Սարգսյան Լ., Աղիլխանյան Ա., Հայոց լեզվի և խոսքի մշակույթ, Երևան, 2019:

կան պաշտոն: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ ուղիղ խնդիրը ստանում է հայցական հոլովի ածանց, երբ որոշյալ առումով է:

Օր. (Ben) pencereyi açmıyorum. – (Ես) չեմ բացում պատուհանը:

(Ben) bu kitabı okuyorum. – (Ես) այս գիրքը կարդում եմ:

Երբ առկա է անորոշ առում, ուղիղ խնդիրը հայցական հոլովի ածանց չի ստանում:

Օր. (Ben) bir kitap okuyorum. – (Ես) մի գիրք եմ կարդում»:¹⁴

Վերոհիշյալ լեզվի դասավանդման մեթոդական խնդրի «լուծումը» նույնակերպ է ներկայացվել նաև հետազայում Հայաստանում ստեղծված աղբյուրներենի բուհական դասագրքում ¹⁵:

¹⁴ Տե՛ս նաև համո. Սաֆարյան Ա., Սողոմոնյան Ա., Լոքմազյան Ս., Թուրքերենի դասագիրք, Գիրք Ա, յոթերորդ լրամշակված հրատարակություն, Երևան, 2021, էջ 38: Այս հնարավորինս պարզ մոտեցումը, ներկայացվել է նաև հայ թուրքագետ-լեզվաբանների՝ հիմնահարցին ուղղակի կամ անուղղակի անդրադարձներ պարունակող տարբեր հրապարակումներում և գիտական զեկուցումներում: Մասնավորապես տե՛ս Սաֆարյան Ա., Մեթոնյան Ռ., Հայ ուսանողներին թուրքերենի հայցական հոլովի ուսուցման առանձնահատկությունների մասին, *Проблемы романо-германской филологии: Теория и методика преподавания иностранных языков*. Ереван, 2006, с. 72–73. Չարարյան Շ., Բայական անցողականության և անանցողականության կարգերը ժամանակակից թուրքերենում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան 2012, հ. 2-3, էջ 315–323: Նշենք, որ թուրքերենի բուհական դասագրքում հայցական և այլ հոլովների կիրառության օրինակները ներկայացված են նաև համապատասխան հարացույցների և աղյուսակների, ինչպես նաև վարժությունների «գործիքակազմով»: Տե՛ս Սաֆարյան Ա., Սողոմոնյան Ա., Լոքմազյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 57–58:

¹⁵ Տե՛ս Մովսիսյան Լ., Աղբյուրներենի դասագիրք, Երևան, 2012, էջ 52: Նշվում է, որ հայցական հոլովը (Təsirlik hal) «սովորաբար անվանում են ուղիղ խնդրի հոլով, այսինքն՝ հայցական հոլովով դրված գոյականը կատարում է ուղիղ խնդրի շարահյուսական գործառույթ: Հայցական հոլովով դրված անունը միշտ ցույց է տալիս որոշակիություն, այսինքն՝ այս հոլովը կիրառվում է, երբ խոսք է գնում որոշակի, կոնկրետ գոյականի մասին: Սակայն եթե չկա որոշյալ առում, ապա հայցական հոլովի վերջածանց բառին չի ավելանում: Այլ կերպ ասած, ուղիղ խնդրի շարահյուսական պաշտոն կատարող բառը չի ստանում հայցական հոլովի վերջածանց: Այսպես, «Mən bir şer öyrənirəm» - «Ես մի բանաստեղծություն եմ սովորում» նախադասության մեջ պարզ չէ, թե ինչ բանաստեղծության մասին է խոսքը, իսկ եթե ասենք «Mən şəri öyrənirəm»-«Ես բանաստեղծություն եմ սովորում», ապա դա նշանակում է, որ հայտնի է, թե ինչ բանաստեղծության մասին է խոսքը»:

Հիշարժան է, որ ներկայումս ոչ միայն Ռուսաստանի Դաշնությունում, այլև ԱՊՀ մյուս երկրներում ռուսախոս լսարանին ադրբեջաներենի դասավանդման համար օգտագործվող՝ Մ. Վ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի Պետական համալսարանի Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների ինստիտուտում պատրաստված դասագրքում (հեղինակներ՝ Լ. Բամայիլովա, Դ. Նասիլով) հայցական հոլովի մասին տեղեկատվությունը համեմատաբար հակիրճ ներկայացված է հետևյալ կերպ. պատասխանում է *kimi?*, *nəyi?*, *haramı?*, *nə?*, *hara?* հարցերին՝ մատնացույց է անելով առարկայի որոշակիությունը («определенность предмета»), և *nə?*, *hara?* հարցերին՝ մատնացույց անելով առարկայի անորոշությունը («неопределенность предмета»): Նույն դասագրքում կոնկրետ օրինակներով բացատրվում է, որ *Lalə kitabı oxuyur* նախադասությունը նշանակում է, որ *Lalə* կարդում է որոշակի, հայտնի գիրք, իսկ *Lalə kitab oxuyur* նախադասությունը նշանակում է, որ *Lalə* կարդում է ընդհանրապես կարդում է: *Այնուհետև նշվում է, որ առարկայի որոշակիությունն արտահայտելու համար հայցական հոլովն արտացոլվում է վերջածանցով, իսկ առարկայի անորոշության դեպքում վերջածանցը բացակայում է: Հավելենք, որ ադրբեջաներենում, ինչպես և թուրքերենում բաղաձայնով վերջացող գոյականներին ավելանում են հոլովական *ı*, *i*, *u*, *ü* (*Asıman kitabı oxuyur*- Ասիմանը կարդում է գիրքը, *Solmaz şəri öyrənir*- Սոլմազը սովորում է բանաստեղծությունը, *Oğlan buzov u otarır*-Տղան հորթի **ü** արածեցնում է, *Qız gülü dərir*- Աղջիկը պոկում է ծաղիկը), իսկ եթե գոյականը վերջանում է ձայնավորով, վերջածանցից առաջ դրվում է «ո»՝ «ձայնաբաժան» հնչյունը (*Atam usta **nu** çağırır*- Հայրիկս կանչում է վարպետի **ü**, *Mən quşu **nu** əzizleyirəm*-Ես շոյում եմ թռչունի **ü**, *Sən mən **i** görürsən*-Դու տեսնում ես **hü**, *Bacım ütün **ü** alır*-Բմ քույրը վերցնում է արդուկը)¹⁶:*

¹⁶ Ст' u Исмаилова Л., Насилов Д., Азербайджанский язык для стран СНГ. М., 2009, с. 70.

Հասկանալի է, որ թե՛ թուրքերենի, թե՛ ադրբեջաներենի դասավանդման գործընթացում շեշտվում են հետևյալ բացառությունները. su (ջուր) գոյականի հայցական հոլովածն էլ suyu, իսկ ne? (ո՞?) հարցական դերանվանը՝ neyi? (ո՞յի?)¹⁷:

2000-ական թվականներից ԵՊՀ-ում գործադրվել են զգալի ջանքեր՝ թուրքագիտության ամբիոնը թուրքագիտության ամբիոնի վերակազմավորելու, բացի ավանդաբար դասավանդվող թուրքերենից և օսմաներենից նաև այլ թուրքական լեզուների դասավանդումը կազմակերպելու, թուրքալեզու երկրների ու ժողովուրդների մշակույթի ու պատմության հիմնահարցերի ուսումնասիրության, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության և Կենտրոնական Ասիայի թուրքալեզու պետությունների (հատկապես՝ Թուրքմենստանի և Ղազախստանի), ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության թուրքալեզու սուբյեկտների (մասնավորապես՝ Թաթարստանի) հետ հումանիտար-մշակութային համագործակցության համակողմանի ամրապնդման ուղղությամբ¹⁸:

¹⁷ St' u և հմմտ. Սովիտյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 52, Исмаилова Л., Насилов Д., Указ. соч., с. 70.

¹⁸ Сафарян А., Адилбаев Ж., Об армяно-казахских культурных связях и научном сотрудничестве между Арменией и Казахстаном. *Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева* (Научный журнал), 2016, N 1, с. 113-118. Сафарян А., Әділбаев Ж., ТМД елдерінің түркітану орталықтары ынтымақтастығының келешегі туралы, Түркі әлемі және халықаралық байланыстар: тарих, тұлға, келешек, 26-27 мамыр 2017 жыл, б. 259-262. Адилбаев Ж., Сафарян А., Погосян Н., Незабываемые страницы истории изучения и популяризации творческого наследия великого узбекского поэта и гуманиста Алишера Навои в Армении и в Казахстане. Творческое наследие Алишера Навои и современность. *Сборник докладов международной научной конференции*, М., 2018, с. 8-11. Симонян А., Сафарян А., Об армяно-туркменских культурных связях и научно-образовательном сотрудничестве между Арменией и Туркменистаном. Հայագիտության հարցեր, թիվ 1, 2019, էջ 226–235: Симонян А., Сафарян А., О научно-образовательном сотрудничестве между Арменией и Казахстаном: реалии и перспективы. Հայագիտության հարցեր, թիվ 3, 2020, с. 3–11. Сафарян А., Из истории армяно-казахских культурных связей. «Простор» (литературно-художественный журнал, № 2, Казахстан, 2020, с. 162–173.

ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետում բացվել և հաջողությամբ գործում է Աբայի անվան Ղազախերենի, Ղասախստանի պատմության ու մշակույթի կենտրոնը, որի գործունեության մասին միջբուհական պայմանագիրը ներառում է նաև հայաստանցի ուսանողներին ղազախերենի դասավանդման կետ (դասավանդումը սկզբնապես իրականացվել է Աստանայի Լ. Ն. Գումիլյովի անվան Եվրասիական ազգային համալսարանի դասախոսների կողմից, իսկ ներկայումս ԵՊՀ-ում դասավանդում է հատուկ ծրագրով նախապատրաստված առաջատար ղազախագետ Շուշան Խաչատրյանը): Թուրքմեներենի և թուրքմենական գրականության դասընթացներ է վարում բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ամալյա Պետրոսյանը: Հայ ուսանողներին ղազախերենի և թուրքմեներենի դասավանդման գործընթացում օգտագործվում են Ղազախստանում, Թուրքմենստանում և Ռուսաստանի Դաշնությունում հրատարակված դասագրքեր, ուսումնամեթոդական ու մեթոդական ձեռնարկներ, ինչպես նաև վերոհիշյալ մասնագետների կողմից կազմված և հատուկ փորձաքննություն անցած ծրագրեր: Թուրքմեներենի և ղազախերենի քերականությունը նույնպես դասավանդվում է հայերենի հետ զուգադրական քննության հենքի վրա և հայցական հոլովի «մատուցումը» կրկին կապվում է որոշյալ առման հետ:

Այսպիսով՝ ա) հայերենի և թուրքերենի զուգադրական քննության հենքի վրա և բացահայտելով կոնկրետ «կոռելյացիա», բ) շրջանցելով հայերենի ձևաբանության արդեն ավանդական՝ հինգ, վեց կամ յոթ հոլովների մասին գիտական բանավեճերը և քննարկումները, գ) փորձելով ուսանողներին առավել մատչելի մեթոդով փոխանցել թյուրքական լեզուներում (թուրքերենում, ադրբեջաներենում, ղազախերենում, թուրքմեներենում) գոյականի հոլովական համակարգի առանձնահատկությունների մասին

հնարավորինս հակիրճ գիտելիք (բնականաբար նաև խոսելու կամ թարգմանելու հմտությունն)՝ առաջարկվում է հետևյալ բանաձևը. «ուղիղ խնդիրը ստանում է հայցական հոլովի վերջածանց, էթե հայերենի համապատասխան-գուգադիր ձևում գոյականը ստացել է -ը, -ն, -ս, -դ հոդերը»:

ON THE FEATURES OF TEACHING THE ACCUSATIVE CASE OF NOUNS IN TURKIC LANGUAGES (TURKISH, OTTOMAN TURKISH, AZERBAIJANIAN, KAZAKH, TURKMEN) TO ARMENIAN STUDENTS

Alexander Safaryan¹⁹, Ashot Soghomonyan²⁰, Siranuysh Galshoyan²¹

In the article, a) based on a comparative analysis of the realities of Armenian and Turkish languages and elucidating a specific «correlation», b) avoiding traditional disputes and discussions regarding the arguments of theories on five, six, or seven cases in Armenian language morphology, c) with the aim of conveying to students the peculiarities of the noun case system in Turkic languages (Turkish, Azerbaijani, Kazakh, Turkmen) and the transmission of succinctly formulated knowledge (naturally, including skills in spoken language and translation) through the most accessible method, the following formula is proposed: "The direct object in the accusative case is used when the corresponding - comparable form in Armenian language contains morphemes (article) of the definiteness category."

Keywords: *teaching, Armenian students, Turkish, Azerbaijani, accusative case.*

¹⁹ Alexander Safaryan is a Full Professor, Head of the Chair of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: alexander-safarian@ysu.am, ORCID: 0009-0006-2250-4877.

²⁰ Ashot Soghomonyan is an Associate Professor at the Chair of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: ashot.soghomonyan@ysu.am, ORCID 0009-0002-5208-5723.

²¹ Siranuysh Galshoyan is an Associate Professor at the Chair of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: siranuysh.galshoyan@ysu.am, ORCID: 0009-0003-9495-1471.

**ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРЕПОДАВАНИЯ ВИНТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА
ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО ТЮРКСКИХ (ТУРЕЦКОГО,
ОСМАНСКО-ТУРЕЦКОГО, АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО, КАЗАХСКОГО,
ТУРКМЕНСКОГО) ЯЗЫКОВ АРМЯНСКИМ СТУДЕНТАМ**

Александр Сафарян²², Ашот Согомонян²³, Сирануш Галшоян²⁴

В статье а) на основе сопоставительного анализа реалий армянского и турецкого языков и раскрывая конкретную «корреляцию», б) обойдя традиционные споры и обсуждения об аргументации теорий пяти, шести или семи падежей в морфологии армянского языка, в) с целью наиболее доступным методом передать студентам особенности системы падежей имени существительного в тюркских (турецком, азербайджанском, казахском, туркменском) языках и передачи по возможности кратко сформулированного знания (естественно, также навыков разговорной речи и перевода), предлагается следующая формула: «Прямое дополнение в винительном падеже употребляется, когда в соответствующей сопоставимой форме армянского языка содержатся морфемы (артикл) категории определенности».

Ключевые слова: преподавание, армянские студенты, турецкий язык, азербайджанский язык, винительный падеж.

ՕԳՏԱԳՈՂԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աղայան Է., Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, 1967:

2. Սաստրյան Մ., Հին և նոր բանավեճեր ժամանակակից հայերենի հոլովական համակարգի շուրջը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1969, 2:

3. Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Ներսիսյան Ն., Թելյան Լ., Տեր-Մինասյան Ա., Գևորգյան Շ., Սարգսյան Լ., Աղիլխանյան Ա., Հայոց լեզվի և խոսքի մշակույթ, Երևան, 2019:

²² Александр Сафарян - к.ист.н., профессор, заведующий кафедрой тюркологии факультета востоковедения ЕГУ, эл. почта: alexander-safarian@ysu.am, ORCID 0009-0006-2250-4877.

²³ Ашот Согомонян - к.ист.н., доцент кафедры Тюркологии факультета востоковедения ЕГУ, эл. почта: ashot.soghomonyan@ysu.am, ORCID 0009-0002-5208-5723.

²⁴ Сирануш Галшоян - к.ф.н., доцент кафедры тюркологии факультета востоковедения ЕГУ, эл. почта: siranuush.galshoyan@ysu.am, ORCID: 0009-0003-9495-1471.

4. Չաքարյան Շ. Բայական անցողականության և անանցողականության կարգերը ժամանակակից թուրքերենում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, հ. 2-3, ՀՀ ԳԱԱ Գիտության հրատ., Երևան, 2012, էջ 315–323:

5. Մովսիսյան Լ., Ադրբեջաներենի դասագիրք, Երևան, 2012:

6. Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազյուլյան Թ., Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975:

7. Սաֆարյան Ա., Գալշոյան Ս., «Հայ ուսանողներին թուրքերենի դասավանդման որոշ առանձնահատկությունների մասին», Արևելագիտության հարցեր, N13, Երևան, 2014, էջ 416–435:

8. Սաֆարյան Ալ., Սողոմոնյան Ա., Լոքմազյոզյան Ս., Թուրքերենի դասագիրք, Գիրք Ա, յոթերորդ լրամշակված հրատարակություն, Երևան, 2021:

9. Սաֆարյան Ալ., Մելքոնյան Ռ., Հայ ուսանողներին թուրքերենի հայցական հոլովի ուսուցման առանձնահատկությունների մասին, Проблемы романо-германской филологии: теория и методика преподавания иностранных языков. Ереван, 2006, с. 72–73.

10. Адилбаев Ж., Сафарян А., Погосян Н., Незабываемые страницы истории изучения и популяризации творческого наследия великого узбекского поэта и гуманиста Алишера Навои в Армении и в Казахстане. Творческое наследие Алишера Навои и современность. Сборник докладов международной научной конференции, М., 2018, с. 8–11.

11. Айляров М., Учебник турецкого языка (под редакцией академика В. А. Гордлевского), М., 1954.

12. Исмаилова Л., Насилов Д., Азербайджанский язык для стран СНГ, М., 2009.

13. Кононов А., Грамматика современного турецкого литературного языка. Изд. Академии Наук СССР, М.-Л., 1956, с. 78–97.

14. Сафарян А., Из истории армяно-казахских культурных связей. «Простор» (литературно-художественный журнал, Казахстан), No 2, 2020, с. 162–173.

15. Сафарян А., Әділбаев Ж., ТМД елдерінің түркітану орталықтары ынтымақтастығының келешегі туралы, Түркі әлемі және халықаралық байланыстар: тарих, тұлға, келешек, 26-27 мамыр 2017 жыл, б. 259–262.

16. Сафарян А., Адилбаев Ж., Об армяно-казахских культурных связях и научном сотрудничестве между Арменией Казахстаном, Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева (Научный журнал), No 1, 2016, с. 113-118.

17. Севортян Э., Прямое дополнение в турецком языке. *Вестник Московского университета*, No 12, 1948, с. 41–65.

18. Симонян А., Сафарян А, О научно-образовательном сотрудничестве между Арменией и Казахстаном: реалии и перспективы. Հայազիտություն հարցեր, թիվ 3, Երևան, 2020, էջ 3–11.

19. Симонян А., Сафарян А., Об армяно-туркменских культурных связях и научно-образовательном сотрудничестве между Арменией и Туркменистаном. Հայազիտություն հարցեր, թիվ 1, Երևան, 2019, էջ 226–235.